

УДК 323.22

*Гаврилюк Каріна Карленівна**здобувач,**Інститут політичних і етнонаціональних досліджень**ім. І. Ф. Кураса НАН України,**Київ, Україна,**Karin.havryliuk@gmail.com*

ПОЛІТИЧНА КРИЗА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА ФАКТОРИ РОЗВИТКУ

Метою даної статті є дослідження умов виникнення політичної кризи, аналіз факторів її розвитку. Для детального вивчення причин появи політичної кризи було проаналізовано ключові напрацювання вітчизняних та зарубіжних дослідників цього напрямку. У статті визначені основні підходи до пояснення причин виникнення кризи в державі: економічний, елітологічний та деприваційний. Розкривається роль депривації в розвитку кризових політичних процесів, визначаються фактори, що сприяють швидкому зростанню депривації в суспільстві: контроль розвитку об'єктивних умов, що породжують невдоволення населення, та інформаційний вплив. Аналізуються фактори ескалації політичних криз, виділяються фактори структурної напруги, соціо-культурні, режимні, прискорюючі фактори, фактор елітної фрагментації, фактори мобілізації участі та зовнішні фактори. Досліджується роль людського фактору в настанні та розвитку політичної кризи. Саме люди під впливом певних обставин починають вдаватися до дій, які мають руйнівний вплив на сформований політичний порядок. Доведено, що пояснити причини кризи можна зрозумівши мотиви людей, які вирішили порушити звичний хід політичних взаємодій і вдатися до нетипових форм політичної активності. Виділяються причини виникнення та розгортання політичної кризи в сучасній Україні. Зроблено висновок, що причини виникнення кризи в Україні на рівні держави можна розподілити на ті, що викликані гібридною війною, та ті, що є системними й відрізняються перманентністю і довготривалістю.

Ключові слова: політична криза, причини виникнення, фактори ескалації.

ПОЛІТИЧНА КРИЗА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА ФАКТОРИ РОЗВИТКУ

Gavrilyuk Karina, Applicant, I. F. Kuras Institute of Political and Ethnonational Studies, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Political crisis in modern Ukraine: causes and factors of development

The purpose of the article is to study the conditions of a political crisis, to analyse the factors of its escalation. For a detailed study of the causes of the political crisis, key achievements of domestic and foreign researchers in this direction were analysed. The article defines the main approaches to explaining the causes of the crisis in the state: economical, elitist and deprivation. The role of deprivation in the development of crisis political processes is revealed. Factors which contribute to the rapid growth of deprivation in society: control of the development of objective conditions that generate dissatisfaction of the population, and information influence. The factors of escalation of political crises are analysed, such as structural stress factors, socio-cultural, regime, accelerating factors, factor of elite fragmentation, factors of mobilization of participation and external factors are distinguished. The role of the human factor in the development of the political crisis is researched. It is proved that explaining the causes of the political crisis can be understood by the motivation of people who have decided to break the usual course of political interactions and resort to atypical forms of political activity. The causes of the emergence and deployment of the political crisis in modern Ukraine are highlighted. It is concluded that the causes of the crisis in Ukraine at the state level can be divided into two: those caused by the hybrid war and those that are systemic and distinguished by their permanence and long-term sustainability.

Key words: political crisis, causes of occurrence, factors of escalation.

Гаврилюк Карина Карленовна, соискатель, Институт политических и этнонациональных исследований им. И. Ф. Кураса НАН Украины, Киев, Украина

Политический кризис в современной Украине: причины возникновения и факторы развития

Целью данной статьи является исследование условий возникновения политического кризиса, анализ факторов его развития. Для детального изучения причин появления политического кризиса были проанализированы ключевые наработки отечественных и зарубежных исследователей этого направления. В статье определены основные подходы к объяснению причин возникновения кризиса в государстве: экономический, элитологический и депривационный. Раскрывается роль депривации в развитии кризисных политических процессов, определяются факторы, способствующие быстрому росту депривации в обществе: контроль развития объективных условий, порождающих недовольство населения, и информационное воздействие. Анализируются факторы эскалации политических кризисов, выделяются факторы структурного напряжения, социо-культурные, режимные, ускоряющие факторы, фактор элитной фрагментации, факторы мобилизации участия и внешние факторы. Исследуется роль человеческого фактора в наступлении и развитии политического кризиса. Именно люди под влиянием

определенных обстоятельств начинают прибегать к действиям, которые имеют разрушительное воздействие на сложившийся политический порядок. Доказано, что объяснить причины кризиса можно поняв мотивы людей, которые решили нарушить привычный ход политических взаимодействий и прибегнуть к нетипичным форм политическою активности. Выделяются причины возникновения и развертывания политическою кризиса в современной Украине. Сделан вывод, что причины возникновения кризиса в Украине на уровне государства можно разделить на те, которые вызваны гибридной войной, и те, который являются системными и отличаются перманентностью и долговечностью.

Ключевые слова: политический кризис, причины возникновения, факторы эскалации.

Вступ. Події останніх років, які відбуваються у світі в цілому і в нашій державі, зокрема, майже щодня вражають та шокують нас заголовками в новинах. Економічна дестабілізація, міжнародні політичні конфлікти, ідеологічні розколи в середині найстабільніших держав світу, екологічні катастрофи, міграційні процеси – усі ці події є кризами, які сьогодні переживає людство в різних куточках світу.

Навіть незначна помилка політика чи подія, яка зовсім від нього не залежить, може обернутися політичною кризою. Саме тому для попередження політичних криз, зниження їх інтенсивності необхідне наукове дослідження причин виникнення політичної кризи та усіх можливих факторів, які впливають на її ескалацию.

Постановка завдання. Метою статті у даному контексті є теоретичне дослідження факторів виникнення та ескалации політичної кризи з проекцією на українські реалії. Поставлена мета передбачає вирішення наступних завдань:

- дослідити специфіку факторів та природу походження політичної кризи загалом, та в Україні зокрема;
- виділити і вивчити фактори ескалации політичної кризи;
- розглянути можливості попередження політичної кризи та нівелювання її наслідків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми причин та факторів виникнення політичних криз присвячені статті таких науковців як Т. Пояркова, О. Петренко, А. Корякіна, Г. Пушкарьова та ін. Також цими дослідниками було показано специфіку факторів розвитку політичної кризи, окреслено системотворчі компоненти врегулювання політичних криз. Однак нинішня політична ситуація в країні потребує більш детального дослідження проблеми для побудови антикризової програми прогнозування та передбачення політичних криз у майбутньому.

Найбільш відчутними для суспільства є кризи, які вражають центральну ланку в політичній системі – державу. Це пов'язано з тим, що держава забезпечує регулювання економічних і соціальних процесів, управління громадськими

ПОЛІТИЧНА КРИЗА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА ФАКТОРИ РОЗВИТКУ

справами, організацію виробництва громадських благ і рішення інших значущих для розвитку суспільства завдань.

Будь-який серйозний збій в роботі державної машини обертається зростанням соціальної напруженості, наростанням конфліктності, що загрожує серйозними громадськими потрясіннями.

У системі державного управління криза проявляється в розбалансуванні порядку прийняття і реалізації управлінських рішень. Раніше сформовані норми і правила, що регулюють процеси прийняття політичних рішень, перестають виконувати системну функцію структуризації і впорядкування. Особи, що формують державну політику, починають зазнавати труднощів у виборі адекватних стратегій, з'являються сумніви в коректності правил і процедур, які регулюють процеси прийняття політичних рішень. Виникають труднощі в узгодженні позицій між різними відомствами, відбувається затягування прийняття життєво-важливих рішень, державні органи вступають в конфліктне протистояння з конкретних питань. Таким чином, політична криза виникає в результаті агрегації моделей поведінки, які дестабілізують ситуацію в системі політичних відносин. У результаті структурні зв'язки, що підтримують взаємозалежність статусно-рольових моделей поведінки, втрачають свою стійкість.

Пересічні громадяни можуть вдаватися до тактики непокори влади, активізуються політичні організації, які закликають до боротьби з політичним режимом, державні рішення приймаються з порушенням встановлених процедур. Незвичні моделі політичної поведінки несуть загрозу інституційному порядку, оскільки ламають колишню логіку відтворення політичних відносин.

Потрібно розрізняти симптоми кризи, її зовнішні прояви, і реальний зміст, що полягає у втраті здатності політичної системи відтворювати частково або повністю інституційний порядок. Зовнішні прояви політичної кризи можна спостерігати в діях людей, які демонструють своє невдоволення державною політикою, розгортають акції протесту, починають вирішувати свої проблеми, порушуючи встановлені законом процедури.

Внутрішній зміст політичної кризи полягає в розмиванні тих структур, норм, правил, які раніше стримували людей від перерахованих вище видів політичної поведінки. Те, що довгі роки вважалося правильним і природним, починає піддаватися сумніву, взаємодії стають хаотичними, орієнтованими на сьогочасні інтереси. Люди починають відчувати труднощі в прогнозуванні дій влади, вони не знають, де шукати підтримку і захист, вони не розуміють, як вести себе в тій чи іншій ситуації, щоб не зіткнутися з протидією або спалахом агресії (Petrenko, 2009, p. 123).

Особи, які приймають рішення, починають усвідомлювати, що механізми вироблення реалізації державної політики, які раніше безвідмовно діяли перестають давати потрібний ефект. Процеси формування державної політики починають

розвиватися не за правилами інституційного порядку, а відповідно до суб'єктивного бачення конкретними керівниками шляхів вирішення кожної соціально значущої проблеми. Таким чином, зміст політичної кризи визначається процесами руйнування інституційного політичного прядку. Криза виникає тоді, коли механізми, що забезпечують відтворення структурних зв'язків в політиці, перестають виконувати свої основні функції, підтримувати спадкоємність моделей політичної поведінки і спонукати людей до дотримання встановлених норм і правил (Pushkareva, 2016, p. 143).

Політичні кризи створюють люди. Саме вони під впливом певних обставин починають вдаватися до дій, які мають руйнівний вплив на сформований політичний порядок. Щоб пояснити причини кризи потрібно зрозуміти мотиви людей, які вирішили порушити звичний хід політичних взаємодій і вдатися до нетипових форм політичної активності.

Люди завжди відчувають дискомфорт, коли стикаються з невизначеністю. Як зазначає Д. Дзюло, «політична система виконує функцію символічного захисту» (Dzyulo, 2010, p. 85). Створюючи певний вид структурних відносин, політична система знижує невизначеність і робить політичні відносини для кожної людини менш складними, більш зрозумілими і передбачуваними. Щоб людина пішла на руйнування звичного порядку відносин, потрібні вагомі причини.

Науковці виділяють три основні підходи до вивчення причин політичної кризи.

Перший пояснює кризи в політичній сфері погіршенням стану економіки. Спад виробництва, зростання цін на товари першої необхідності, безробіття – все це сприяє генерації невдоволення в суспільстві, яке неминуче переростає в політичну сферу. Люди виходять на акції протесту, вимагають від уряду вжиття невідкладних заходів, уряд вживає певні заходи, які в умовах економічного спаду не дають швидкого ефекту. У результаті невдоволення наростає, відбувається розхитування нормативного порядку, що конструює політичну систему (Pushkareva, 2016, p. 152).

Однак версія економічного походження політичних криз далеко не завжди підтверджується. Сплеск невдоволення владою може статися і в умовах відносної економічної стабільності. Наприклад в США в 60-і рр. ХХ ст. в багатьох штатах прокотилися расові хвилювання, особливістю яких стало те, що вони відбулися, не там, де соціально-економічне становище афро-американців було дійсно поганим, а там, де умови їх праці та життя були кращими, ніж, наприклад, в південних штатах (Myers, 2004, p. 367).

Другий підхід який виділяють вчені – елітологічний. Він передбачає, що відповідальність за якість державного управління і за політичну стабільність в суспільстві несуть політичні еліти. Займаючи ключові позиції в системі державного управління, політична еліта своїми діями може спровокувати прийняття рішень які мають згубні наслідки для політичної системи. Причому криза може

ПОЛІТИЧНА КРИЗА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА ФАКТОРИ РОЗВИТКУ

викликати як деградацію правлячого класу, його нездатність своєчасно і адекватно реагувати на суспільні зміни, корупцію і небажання поступитися власними інтересами, так і прагнення політичної еліти провести реформи, спрямовані на модернізацію політичної та економічної систем суспільства.

Третій підхід до пояснення причин політичних криз формулюється в рамках теорії депривації – психологічного процесу, в якому відбивається суб'єктивна оцінка людиною свого становища в суспільстві як несправедливого. Якщо відчуття несправедливості в свідомості людини тісно пов'язується з діями влади, на яку проектується відповідальність за ситуацію, котра принижує права людини, погіршує її добробут, то потенційно вона стає готовим до оскарження того нормативного порядку, який підтримується владою (Harr, 2005, p. 96).

Люди, якими керують ненависть, ворожість, гнів, легко переходять межу, за якою стають дозволені будь-які способи вираження свого невдоволення. Вони, не замислюючись, йдуть на порушення встановленого порядку, приводячи країну в політичний хаос (Davis, 1962, p. 98).

Люди відчують невдоволення не тому, що реально втратили будь-які блага, а в результаті того, що вони вже налаштувалися на кращі перспективи, у них з'явилися нові плани, які ще не відповідають об'єктивним умовам їх життя. Активаторами зростання очікувань людей нерідко стають політики, які ведуть боротьбу за владу і полонять маси популістськими гаслами. Роздаючи обіцянки і переконливо малюючи нові перспективи для населення, вони здатні своїми пропагандистськими діями сформувані в суспільстві запити на якісні зміни політико-економічного порядку (Poiarkova, 2015, p. 229).

Однак труднощі реформування складних інституційних утворень нерідко роблять навіть добрі наміри важко реалізованими. У зв'язку з цим розрив між очікуваннями і реальними можливостями стає неминучим.

Для виникнення таких умов недостатньо об'єктивного важкого матеріального становища соціальної групи. Необхідна присутність в інформаційному просторі образів, сюжетів, прикладів, які концентрують почуття несправедливості, що спонукає людей дивитися на світ не тільки через призму своїх власних проблем, а й через призму порівняння з іншими соціальними групами.

У результаті економічної кризи може відбутися погіршення становища широких верств населення, але при цьому деприваційні настрої виявляться слабкими, і практично не вплинуть на ставлення людей до влади і на їх політичну поведінку. Але тільки не в свідомість широких верств населення закрадається думка про те, що обмеження прав або падіння життєвого рівня є результатом дій певних сил, то образи, що накопичилися, гнів обертаються діями, спрямованими проти цих сил.

На деприваційні настрої можна впливати не тільки контролюючи розвиток об'єктивних умов, що породжують невдоволення населення, а й шляхом інформаційного впливу.

За допомогою інформаційних технологій можна як підсилувати деприваційні настрої, так і знижувати їх напруження. Першу стратегію використовують сили, які не мають можливості законним шляхом отримати доступ до влади. Вони зацікавлені в розхитуванні політичного порядку, щоб прийти до влади на хвилі народного гніву. Для цього в масову свідомість вносяться уявлення, що підривають віру в справедливість порядку, що охороняється існуючою владою. Це провокує невиправдане зростання очікувань і створює сприятливий ґрунт для формування побоювань втратити завойовані права або досягнутий рівень добробуту.

Будь-якій революції передують подібні хвилювання, що підігриваються агітаторами і пропагандистами нової системи цінностей. Якщо їм вдається посіяти в масовій свідомості сумніви в справедливості існуючого політичного порядку, то деприваційні настрої починають рости. Якщо люди з загостреним почуттям образи чи гніву починають контактувати з іншими, то виникає ефект емоційного зараження. Хвиля невдоволення накриває все нові групи населення, які залучаються до акції протесту, і криза може набути загальнонаціонального масштабу. Знаючи особливості ескалації масового невдоволення, можна цілеспрямовано створювати в країні політичну кризу.

Кризи-революції виникають тоді, коли хвиля невдоволення накриває практично все суспільство, руйнуючи сформований політичний порядок, приводячи країну в політичний хаос. Однак, як зауважив С. Манн, така криза реально створює умови для радикального оновлення політичної системи, відповідно до змін запитів громадян (Манн, 2007).

Корякіна А. А. виділяє такі основні фактори виникнення та ескалації політичних криз:

– фактор структурної напруги, пов'язаний головним чином, з економічними труднощами перехідного періоду. Порівняно успішне вирішення найбільш болючих економічних проблем служить значною основою для ліквідації кризових тенденцій в політичній сфері;

– соціо-культурний фактор, специфіка якого пов'язана з тим, що сам факт існування демократичних цінностей у частині громадян створює основу для політичної активності і мобілізації опозиції. Розширення електорату з яскраво вираженим раціонально-активістським типом політичної культури збільшує простір політичної опозиції для мобілізації участі в контрдії щодо влади. З іншого боку, велика частка виборців з патріархальним типом політичної культури не створює основ для цього;

– режимний фактор, специфіка багатьох держав з перехідною економікою пов'язана з гібридною характеристикою їх типу політичного режиму – делегативних

ПОЛІТИЧНА КРИЗА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА ФАКТОРИ РОЗВИТКУ

демократій і демократур. Делегативні демократії створюють сприятливий ґрунт для розвитку політичної кризи за сценарієм «кольорової революції» і зміни політичних еліт. Навпаки, демократури створюють умови, при яких політична криза в цих країнах, хоча і має місце, але не призводить до зміни політичних еліт. При цьому, якщо делегативні демократії, що пройшли етап зміни політичних еліт і за умови проведення політичної реформи отримують можливість до трансформації у напрямку до консолідованої демократії, то демократури, успішно справляючись з політичною кризою за допомогою придушення опозиції, трансформуються в протилежному від демократизації напрямку, значно посилюючи після кризи свій режим і переходячи в стадію класичного авторитаризму. Режимний фактор, специфікою якого були особливості пострадянського політичного режиму України, що визначається як Делегативна демократія, в рамках якого створилися сприятливі можливості для актуалізації чинників, необхідних для розвитку політичної кризи до рівня зміни політичних еліт і зміни окремих характеристик політичного режиму.

– фактор елітної фрагментації, тобто неможливість в умовах делегативної демократії консолідувати еліту і створити модель «домінуючого гравця»;

– прискорюючі фактори, тобто наявність певної свободи ЗМІ та істотних інформаційних приводів, здатних дискредитувати владу, а також інститут конкурентних виборів, є єдиним механізмом передачі влади в умовах делегованій демократії;

– фактор мобілізації участі, тобто масова протестна активність населення, ускладнила силовий варіант розв'язання кризи;

– зовнішні фактори, тобто вплив сусідніх держав на політичний процес в державі (Когуткіна, 2007, рр. 112–113).

Своєрідність внутрішніх і зовнішніх факторів, викликали політичну кризу в Україні, відрізняється перманентністю і довготривалістю, систематичним загостренням і суперечливістю свого розвитку, особливо актуалізує проблеми вивчення причин і рушійних сил цієї політичної кризи.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку.

Таким чином, проаналізувавши можливі причини та фактори виникнення політичної кризи в Україні, можна зробити висновок, що вона викликана комплексом внутрішніх та зовнішніх проблем. З поміж яких були і залишаються наростаючі деприваційні настрої, які посилюються популістичними лозунгами борців за владу, приналежністю ключових національних ЗМІ олігархічним групам, нездатністю громадян розрізняти пропаганду і правдиву інформацію. Великою проблемою є також олігархічна модель управління державою, коли прийняття рішень здійснюється на користь інтересів великого бізнесу.

Значну роль у ескаляції політичної кризи зіграло розгортання конфлікту з сусідньою державою, інформаційний тиск, високий рівень недовіри до влади,

нестабільна економіка та багато інших причин, які зумовлюють поглиблення системної політичної кризи.

Сьогодні причини виникнення кризи в Україні на рівні держави можна розподілити на ті, що викликані гібридною війною та ті, що є системними.

Принаймі сьогодні криза в Україні є наслідком комплексного та багаторівневого конфлікту. Фактично, варто говорити не про один, а про три різних конфлікти – геополітичний (між Росією та Заходом), двосторонній (між Україною та Росією) та внутрішньо український, які вибухнули в один і той же час на одній території.

Однак Анексія Криму, підтримка так званих сепаратистських рухів на Сході України Росією стали можливими лише в умовах внутрішньої нестабільності, та низки негативних тенденцій, що посилювали кризові передумови в державі, таких як зростання масштабів бідності і соціальної нерівності, падіння ВВП, поляризація ключових національних ЗМІ, непрацездатність судової гілки влади, відсутність стратегічного контролю владою інформаційного простору на Сході України та в Криму, проблемами інформаційної присутності та характером висвітлення подій, що там відбуваються. Саме тому важливим завданням для сучасних політичних систем є прогнозування політичних криз, яке стає реальним лише за умов дослідження причин та факторів можливого виникнення кризи.

References:

1. Davis, J. (1962). 'Toward a Theory of Revolution'. *American Sociological Review*, Vol. 27, no. 1, pp. 5–19. DOI: 10.2307/2089714.

2. Dzyulo, D. (2010). *Demokratiya i slozhnost': realisticheskii podkhod* [Democracy and complexity: a realistic approach]. Moscow : Publishing House of the State University of Higher School of Economics.

3. Harr, T. R. (2005). *Why men rebel*. Princeton – New Jersey: Princeton University Press.

4. Koryakina, A. A. (2007). *Politicheskie krizisy v stranakh postsovetskogo prostranstva: faktory vozniknoveniya i razvitiya : na primere sovremennoi Ukrainy* [Political crises in the countries of the former Soviet Union: factors of occurrence and development: the example of modern Ukraine]. D. Ed. Bashkir State University.

5. Mann, S. (2007). 'Reakcija na haos' [Reaction to chaos]. *Intelros. Intellektual'naja Rossija* [Intelros. Intellectual Russia], [online] Available at: <http://www.intelros.ru/2007/02/26/stiv_mann_reakcija_na_khaos.html> [Accessed 25 November 2018].

6. Myers, D. (2004). *Social'naja psihologija: Intensivnyj kurs* [Social Psychology: An Interactive Course]. Translated from English. St. Petersburg – Moscow : Prajm-Evroznak; Olma-Press.

**ПОЛІТИЧНА КРИЗА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ:
ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА ФАКТОРИ РОЗВИТКУ**

7. Petrenko, O. V. (2009). *Politicheskij krizis: genezis i jevoljucija teorii* [Political crisis: the genesis and evolution of the theory]. D.Ed. Moscow Military University.

8. Poiarkova, T. K. (2015). *Kryzovyi syndrom modernizatsii nezaleznoi Ukrainy: prychny vynyknennia ta zasoby podolannia* [Crisis syndrome of the modernization of independent Ukraine: causes and means of overcoming]. Sumy: Universytetska Knyha.

9. Pushkareva, G. V. (2016). 'Politicheskie krizisy: sodержanie, vidy i faktory jeskalacii' [Political crises: content, types and factors of escalation]. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Serija 21: Upravlenie (gosudarstvo i obshhestvo)* [Bulletin of Moscow University. Series 21: Governance (State and Society)], no. 1, pp. 140–164.

© Гаврилюк К.К., 2019